

УДК 94(477.74=411.16)«1930/1980»:26-4
DOI <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.1.8>

Савчук Тетяна Григорівна,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Запорізького національного університету
orcid.org/0000-0002-1315-0513
Researcher ID AAK-2823-2021
Scopus-Author ID 58066814100
savatg@ukr.net*

«ТЕ, ЩО Я ВИЖИЛА, ЦЕ ЗАСЛУГА МОЄЇ МАМИ. І МІЙ БАТЬКО МОЛИВ БОГА...»: ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ РЕЛІГІЇ В ЖИТТІ ЄВРЕЇВ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ¹

Мета статті полягає у визначенні ролі релігійного фактора в житті єврейської родини в період доле-носних змін ХХ ст. – Голокосту, радянських соціально-політичних трансформацій. **Методологія дослідження.** Стаття написана з використанням методик мікроісторичного дослідження, усної історії. Обрано реконструктивний та нарративний способи аналізу усної історичної джерела – відеоінтерв'ю Інституту візуальної історії та освіти Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії (USC Shoah Foundation Visual History Archive). Поєднання мікро- та макроісторичних підходів дозволило показати історію сім'ї в контексті соціально-політичних та духовних змін, яких зазнало життя єврейського народу в ХХ ст. **Наукова новизна.** У статті вперше розглядається питання ролі релігійного фактора в житті єврейської родини Тітєвських на Одещині в 1930–1980-х рр. Мікроісторичний підхід дослідження дозволяє поставити під сумнів поверхове судження про євреїв у радянську добу, як таких, що втратили свою ідентичність, позбулися релігійних традицій. **Висновки.** Простежено, що в історії родини віддзеркалилася історія євреїв 1930–1980-х рр. та на всіх етапах життя родини релігійний фактор мав місце. Розглянуто процеси адаптації родини до нового ладу в 1930-х рр. Х. Тітєвський зазнавав переслідувань через свого батька-рабина Н. Тітєвського. Ні дискримінація, ні закриття синагог, ні смерть отця-рабина не змінили релігійних переконань Х. Тітєвського. Показовим є те, що він, знайшовши місце в радянському суспільстві та працюючи бухгалтером підприємства, таємно молився в 1930-х рр. та залишався вірним своїм переконанням до смерті. Дружина та діти Х. Тітєвського зазнали випробувань Голокостом. Саме приналежність до родини відомого рабина Н. Тітєвського врятувала матір з дівчатами від неминучої смерті під час Голокосту. Наступне покоління родини стали представниками руху за єврейське національне та релігійне відродження в 1970–1980-х рр. та включилися в еміграційні процеси. Бажання дотримуватися давніх єврейських національних та релігійних традицій було причиною переїзду молоді сім'ї до США у 1980-х рр. Історія родини підтверджує неоднозначні відносини між євреями та сусідами – представниками інших народів під час Голокосту.

Ключові слова: релігійні традиції, євреї, радянська Україна, рабин Нисон Тітєвський, єврейська родина Тітєвських, Голокост.

¹ Подяка. Робота з відеосвідченням стала можливою для авторки статті як гостьової дослідниці USC та учасниці програми «Nonresidential Scholar Program USC Shoah Foundation Visual History Archive».

Savchuk Tetiana,

*PhD (History), Assistant Professor at the Department of History of Ukraine
Zaporizhzhia National University
orcid.org/0000-0002-1315-0513
Researcher ID AAK-2823-2021
Scopus-Author ID 58066814100
savatg@ukr.net*

**«THE FACT THAT I SURVIVED IS THE MERIT
OF MY MOTHER. AND MY FATHER PRAYED TO GOD...»:
ABOUT THE PROBLEM OF THE ROLE OF RELIGION
IN THE LIFE OF JEWS IN SOVIET UKRAINE**

The purpose of the article is to determine the role of the religious factor in the life of a Jewish family during the fateful changes of the 20th century – Holocaust, Soviet sociopolitical transformations. **The methodology of the research.** The article was written using the methods of micro historical research and oral history. Reconstructive and narrative methods of analysis of an oral history source were chosen – a video interview of the Institute of Visual History and Education of the Shoah Foundation of the University of Southern California. The combination of micro- and macro-historical approaches made it possible to show the history of the family in the context of sociopolitical and spiritual changes experienced by the life of the Jewish people in the 20th century. **Scientific novelty.** The article examines the problem of the role of the religious factor in the life of the Jewish Titievsky family in Odesa in the 1930s–1980s. The micro-historical approach of the study allows us to question the superficial judgment about Jews in the Soviet era, as those who lost their identity and got rid of religious traditions. **Conclusions.** It was observed that the history of the family reflected the history of the Jews of the 1930s–1980s, and the religious factor played a role at all stages of the family's life. The processes of the family's adaptation to the new system in the 1930s were considered. C. Titievsky was persecuted because of his father, rabbi N. Titievsky. Neither discrimination nor the closing of synagogues, nor the death of the rabbi father changed the religious beliefs of C. Titievsky. It is significant that he, having found a place in Soviet society and worked as an accountant of the enterprise, secretly prayed in the 1930s and remained faithful to his convictions until death. The wife and children of C. Titievsky were subjected to the trials of the Holocaust. It belonged to the family of the famous rabbi N. Titievsky that saved the mother and the girls from inevitable death during the Holocaust. The next generation of the family became representatives of the movement for Jewish national and religious revival in the 1970s and 1980s and became involved in emigration processes. The desire to adhere to ancient Jewish national and religious traditions was the reason for the young family's move to the USA in the 1980s. The family's history confirms the ambiguous relations between Jews and their neighbors – representatives of other nations during the Holocaust.

Key words: religious traditions, Jews, Soviet Ukraine, Rabbi Nyson Titievsky, the Jewish Titievsky family, the Holocaust.

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах російсько-української війни роль релігій та церков значно посилюються. Конфесійні спільноти вже не обмежують себе стінами храмів, молитовних будинків, синагог. Вони є активними учасниками суспільного процесу, поруч із іншими представниками громадянського суспільства діють для перемоги України над загарбником. Незважаючи на міжконфесійне різноманіття, як ніколи представники найбільших деномінацій єдині перед спільною трагедією. Звернення Президента України у своїх промовах до Господа, цитування Священного Письма ще раз переконує у важливості релігійного фактора в житті суспільства України.

Вагома роль релігії та церков сьогодні актуалізує проведення досліджень впливу релігійного чинника в історичному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми релігійності євреїв, становища юдейської церкви в перші роки радянської влади є представницькою. Передусім питання розглядалося в контексті антицерковної політики більшовицької влади (Віترینська, 2016, с. 2–254; Гриневич, 2009, с. 154–155; Кержнер, 2009, с. 272–273; Крічкер, 2011, с. 127–132). Дослідники вважали, що ще до Голокосту євреї позбулися основ традиційного життя, в якому релігійні обряди відігравали ключову роль. (Ковба, Корогодський, 2009,

с. 191; Нахманович, 2020, с. 16). Хоча в останній час робляться спроби перенести увагу з дослідження змісту офіційної державної політики щодо юдаїзму на висвітлення адаптаційних практик та форм боротьби громад, окремих вірян за збереження релігійного світогляду (Савчук, 2021, pp. 28–40).

Історіографія проявів релігійності євреїв в Україні під час Голокосту на сьогодні залишається взагалі маловивченою темою. Хоча зарубіжна наука презентує успішні спроби відтворення релігійного життя в умовах Шоа. Державний музей Аушвіц-Біркенау в 2019 р. підготував видання, присвячене релігійному досвіду бранців концтабору – передусім християн. У вступі до видання зазначається, що читачам слід чекати на нову працю, оскільки ведуться дослідження і релігійності в'язнів – послідовників юдаїзму (Wontor-Cichy, 2019, s. 3).

У контексті дослідження історії сімей заслуговує на окрему увагу колективна монографія «Єврейські сім'ї в Європі. 1939 – теперішній час: історія, репрезентація та пам'ять», опублікована в 2017 р. видавництвом Брандейського університету (США). Автори розділів спробували розглянути питання відображення дитячого досвіду під час Голокосту у подальшому житті, вплив Катастрофи на зміни ролей в сім'ях, спотворення сімейних стосунків (Jewish, 2017, pp. 5–270). Спеціально роль релігії, юдейських традицій не обиралися за предмет дослідження. Однак опосередковано звертається увага на вирішальну дію релігійного фактору не тільки в долі жертв Голокосту, а й навіть наступних поколінь окремих родин. Наприклад, вражаючою є історія Йозефа Полака – сьогодні рабина, ад'юнкта професора Бостонського університету Гілея (США), який разом із матір'ю пережив нацистський концтабір Берген-Бельзер. Фактично його майбуття було визначено матір'ю, яка в концтаборі «уклала угоду» з Богом. Мати майбутнього рабина, як і Анна, мати пророка Самуїла, поклялася, що віддасть свого сина на служіння Господу в разі, якщо вони виживуть у концтаборі. Вона дотрималася своєї обітниці (Jewish, 2017, pp. 236–237).

У 2022 р. директор Державного музею Аушвіц-Біркенау Пьотр А.М. Цивінський підготував книгу «Аушвіц. Монографія людини», в якій спробував передати емоційний світ бранців концтабору (Cywiński, 2022, pp. 5–580).

Автор висловив сподівання, що його праця «стане пропозицією нового підходу до історіографії концтаборів та таборів смерті, а також, можливо, до інших досліджень геноцидів – так, щоб людський досвід, вивчення поліфонії голосів пам'яті стали фокусом досліджень» (Państwowe).

Саме відтворення поліфонії голосів людей того періоду неможливо без залучення технік мікроісторії. У запропонованій публікації предметом мікроісторичного аналізу є місце релігійного чинника в стратегіях життя членів єврейської сім'ї з Одещини. Важливим джерелом для проведення дослідження стало відеоінтерв'ю Нати Коєпакчі Інституту візуальної історії та освіти Фонду Шоа Університету Південної Каліфорнії (USC Shoah Foundation Visual History Archive), записане у 1998 pp. у США (Testimony).

Формулювання цілей статті. Метою публікації є визначення ролі релігійного фактору в житті єврейської родини в період доленосних змін ХХ ст. – Голокосту, радянських соціально-політичних трансформацій.

Виклад основних матеріалів дослідження. «Мала Одеса» – саме таку неофіційну назву мало містечко Кодима (сьогодні місто Подільського району Одеської області), яке в 1930-х pp. адміністративно належало до Кодимського району Автономної Молдавської СРР у складі УСРР. У торгово-ремісницькому житті міста значну роль відігравала єврейська громада, яка поруч із представниками інших національностей проходила всі виклики радянської доби. Невід'ємною частиною життя єврейської громади була синагога. Якщо в другій половині ХІХ ст. діяла лише одна синагога, то в результаті посилення урбанізаційних процесів, зростання чисельності населення, пожвавлення економічного життя після відкриття залізничної станції, напередодні Першої світової війни євреї могли задовольняти свої духовні потреби вже в чотирьох синагогах (Кодима).

Відомо ім'я рабина в Кодимі – Нисона Тітєвського (1866–1934), (на сайті, присвяченому історії єврейських містечок, ім'я рабина пишеться через літеру «а»), але ми переконані, що рабина звали саме Нисон, оскільки в різних джерелах його син фігурує як Нисонович) (Holocaust; Титиевский), який закінчив Віленське духовне училище для рабинів та служив

у містечку з 1898 р. до своєї смерті (Testimony; Кодима).

Антицерковна політика влади сприяла тому, що на початок 1930-х рр. залишилася діючою лише одна синагога. Доля приміщення синагоги була типовою для культових будівель того часу – у 1935 р. в будинку розмістили школу (Кодима)

Точно відомо принаймні про двох синів Нисона Тітєвського. Один з них Хаїм Тітєвський 1892 року народження працював бухгалтером в артелі «Швейпромсоюзу» (Holocaust). Нерядова посада сина рабина не є дивиною чи чимось унікальним. Аналіз родинного складу членів сімей рабинів в Україні фіксує заняття ними успішних посад. Хоча сини Н. Тітєвського відчували на собі, як це бути дітьми рабина. За спогадами доньки Х. Тітєвського, Н. Коєпакчі, її батька неодноразово викликали до органів влади ще до Другої світової війни. Представники влади цікавилися чи не зберігав рабин золото. Іншому сину закидали участь у сіоністських організаціях (Testimony).

У Хаїма Тітєвського та Марії Розенбург народилися дві дівчини – Ната 1934 року народження та Лія. Ната згадувала, що сім'я жила в достатку в окремому будинку на чотири кімнати. Мама не працювала та була домогосподаркою. У довоєнних спогадах Нати образ батька вимальовувався як віруючої людини. Х. Тітєвський перед молитвою одягав на руки тфілін. У сім'ї дотримувалися юдейських традицій, але все це робилося таємно (Testimony). Якщо б Ната ходила до синагоги, то б в дитячій пам'яті це мало б зафіксуватися. Скоріше із закриттям синагоги батьки не відвідували організованих молитовних служб. Посада Х. Тітєвського, мабуть, і вимагала дотримання ленінського ставлення до релігії. Тому сповідання юдейських традицій та виконання релігійних обрядів не афішувалося та залишалося сімейною таємницею (Testimony). А в цей час офіційна статистика буде переможно зарахувати цю сім'ю до безвірницьких та звіщати про успіхи на фронті боротьби з юдаїзмом.

Після 22 червня 1941 р. Х. Тітєвського мобілізували на фронт, де він отримав серйозне поранення та не зміг далі воювати (Testimony). Відомо, що з 1942 р. Х. Тітєвський мешкав у Намангану – другому за чисельністю місті Узбекистану, де працював завідувачем

фінансової частини на підприємстві «Облтекстильшвейпром» (Holocaust).

Його дружина та доньки пройшли через випробовування Голокостом. У липні 1941 р. Кодима була окупована німцями. Відомо, що айнзацкоманди опергрупи D із залученням вояків вермахту та поліції безпеки влаштували знищення євреїв у місті (Насильство, 2018, с. 39). У донесенні оперативної групи D командуванню 11 армії від 4 серпня 1941 р. повідомлялося: «У Кодимі структурний підрозділ оперативної команди через заворушення та підготовку наступів на німецькі частини влаштував облаву в єврейському кварталі, для чого 30-та оперативна команда надала структурному підрозділу 400 солдатів. При цьому необхідно застосування зброї. Із заарештованих 99 осіб, серед яких 97 євреїв, були розстріляні за погодженням з командиром, генералом, бл(изько) 175 взяті як заручники. Інші звільнені. Страти здійснені 24 службовцями вермахту та 12 – з поліції безпеки» (Насильство, 2018, с. 132).

Ната зі своєю матір'ю та сестрою якимось чудом залишилися живими, але німці повели їх до Доманьовки (сьогодні поселення міського типу Миколаївської області). Пізніше світ дізнається, що саме в Доманьовці буде створено гетто та вбито 18 тис. євреїв. Дружина та діти Х. Тітєвського могли опинитися в братській могилі в Доманьовці. Але від страшної загибелі їх врятував німецький лікар, який вгледів у натовпі дівчат з красивими косами. Він підійшов до сестер і хотів пригостити шоколадом. Матір заборонила дівчатам їсти, оскільки думала, що німець хоче отруїти дітей. Лікар це зрозумів і почав сам їсти шоколад. Він сказав, що у нього такі ж діти в Німеччині і він за них хвилюється. Під час розмови німець повідомив Тітєвській про те, куди везуть євреїв і що їх буде вбито. Німецький лікар попередив жінку, зауваживши, що якщо є можливість, то вона має втікати (Testimony).

Сім'я наважалася рятуватися. Для цього матір дівчат віддала годинник свого чоловіка українцю-охоронцю, щоб той їх відпустив. Декілька сімей втекли і довгий час, за словами Нати, «подорожували». Українці надавали їм прихисток, годували, давали можливість помитися, переодягнутися. Тітєвські від людей дізналися, що в Одесі було утворено гетто, де ймовірно могли бути бабуся та дідусь Нати

та матирина сестра. В одному селі, недалеко від міста Балти, вони попросили місцевого мешканця, який надав їм притулок, щоб провів їх безпечною дорогою, але так сталося, що він їх вивів на центральну вулицю Балти, де їх і було схоплено (Testimony).

Балта поділялася на дві частини: одна частина контролювалася румунами, а в іншій з вересня 1941 р. було розташоване єврейське гетто (Ansel, 2003, р. 53). Вхід та вихід у місто був можливий з вулиці Кузнечної за наявності спеціальних посвідчень та в чітко визначений час з 11-ї до 16-ї години. Кожен єврей отримав порядковий номер, який він мав нашити на одязі поруч із Давидовою зіркою. Без цього номеру не можливо було вийти в місто (Ansel, 2003, р. 53). Звичайно, коли матір з дітьми з'явилися на вулиці Балти (дівчата мали виразні фізіологічні ознаки єврейської національності), то їх зразу примітили і заарештували. Матір дівчат били, допитуючи звідки вона втекла. Їм загрожувала смерть. Однак фактично слава рабина Н. Тітєвського врятувала його нащадків (Testimony). Справа в тому, що в Балті завжди діяла потужна єврейська громада. У місті до Першої світової війни нараховувалося 22 синагоги. У роки радянської влади віруючі євреї навіть чинили протидію закриттю більшовицькою владою молитовних будівель (Балта). Саме балтські євреї викупили онучок та невістку відомого рабина Н. Тітєвського у румунської влади, коли дізналися, що ті перебувають під арештом (Testimony). Цей факт засвідчує високий авторитет рабина та збереження доброї пам'яті про нього. Окрім того, ще раз показує, що у євреїв дуже розвинутим було почуття взаємодопомоги – традиційної риси єврейського життя. Євреї, які самі жили в жахливих умовах в гетто, зберегли людяність та були готові прийти на допомогу.

Сучасні історичні дослідження наводять нам інші приклади згуртованості євреїв та взаємодопомоги під час Голокосту. Історик Олег Суровцев, наприклад, стверджує, що «буковинським євреям, що не втратили зв'язок із общинним життям та не зазнали тотальної радянської, мали можливість через хабарі отримувати допомогу від родичів у Чернівцях, вдалося в трансністрійських таборах об'єднати приречених людей, організувати більш-менш пристойне існування та систему взаємодопомоги,

створити ніби державу в державі» (Суровцев, 2019, с. 96).

Однак і євреї з території України, що була під радами, демонстрували збереження традицій єврейського громадського життя. Зокрема, у Шаргородському гетто на Вінниччині діяла потужна громада, яка змогла забезпечити доставку продовольства в гетто, де згодом були організовані пекарня та їдальня для незаможних, що допомагало людям вижити. Створені за наказом румунської адміністрації єврейські органи самоуправління не раз скористалися продажністю та жадібністю румунських солдатів. Кілька разів над гетто нависала небезпека повної ліквідації, але очільник громади доктор Меїр Тейх зміг за золото зробити так, що підкуплена румунська адміністрація повернула німецьку зондеркоманду назад, мотивуючи свої дії небезпекою підхопити висипний тиф під час здійснення каральної акції (Шаргород).

Відкуплених від смерті Тітєвських відпустили в гетто, що розташовувалося на вулицях Кузнечка, Верхня Руська, Татарська, Пятилетська до Кузнечного мосту. У гетто перебувало до 3800 євреїв, зокрема близько 1500 місцевих жителів (Гершкович). Мешкали в будинку, поділеному на декілька квартир. У кожній квартирі вміщувалося по 5-6 сімей. Усі троє спали на одному ліжку. Кухні не було, а туалет – надворі. Одяг мешканцям гетто передавали українці, росіяни. Усі дорослі мали працювати. Матір Нати прала білизну румунських солдат. Зароблені важкою працею юшку та хліб вона приносила дівчатам. В останні місяці напередодні визволення мама працювала домогосподаркою у румунського офіцера. Важка праця, нестерпні умови життя змінили зовнішній вигляд жінки. Після деокупації під час першої зустрічі чоловік її не впізнав (Testimony).

Сім'я прожила в єврейському кварталі з листопада 1941 р. до березня 1944 р. Про ставлення румунів та німців до євреїв у Нати залишилися такі спомини: «Румуни не були дуже жорстокі. Вони не погано ставилися до євреїв. Вони давали можливість працювати старшому поколінню. Якщо ти порушував, то тебе карали. Ми були діти, ми залишалися вдома. Під час відступу румунів прийшли німці, і вони зібрали багато молоді – хлопців та дівчат, та їх підпалили в школі. До нашого будинку прийшло декілька німецьких солдат

та згвалтували декількох молодих дівчат при нас всіх...» (Testimony). 27 березня 1944 р. – за два дні до визволення Балти зондеркоманда СС живцем спалила 48 в'язнів гетто (Гершкович). Н. Коепакчі вважала, що збережене їхнє з сестрою життя – це заслуга матері і додала під час інтерв'ю: «І мій батько молив Бога та вірив, що ми не загинули, хоча всі йому говорили, що ми загинули, бо ми були в районі Одеси, а там всі знали, що всі євреї вбиті» (Testimony).

Дійсно трагічною була доля бабусі, дідуся та тітки Нати. У жовтні 1941 р. окупаційна влада звинуватила євреїв Одеси в здійсненні підриву будинку, де розміщувалася румунська комендатура, у результаті якого був вбитий румунський комендант та німецькі офіцери. Вже через декілька годин новий румунський комендант у першому своєму зверненні наказав повісити на площах Одеси євреїв та комуністів (Сушон, 1998, с. 86). Під час виконання цього наказу були повішані на Куликовому полі рідні Н. Коепакчі (Testimony). Всього в Одесі в жовтні 1941 р. було вбито 15–20 тис. євреїв (Делетант, 2015, с. 222).

Після звільнення родина повернулася до Кодими, куди приїхав батько з Узбекистану. У Кодимі сім'я мешкала в будинку друзів, з якими були в гетто. Пізніше Х. Тітієвський отримав направлення на роботу до Одеси, куди переїхав зі всією сім'єю. Х. Тітієвський помер у 1954 р. від інфаркту. Про маму Ната згадувала, що вона відвідувала синагогу після війни та померла в 1977 р. (Testimony).

З вересня 1945 р. Н. Коепакчі навчалася в школі, вступивши одразу до третього класу. Після завершення десятого класу здобувала освіту в гідротехнічному інституті. Н. Коепакчі відзначала, що антисемітизму в вищому навчальному закладі не відчувала, але після завершення навчання в інституті дев'ять місяців не могла знайти роботу. За її твердженням їй відмовляли саме через те, що вона була єврейкою. Нарешті влаштувавшись, жінка пропрацювала 32 роки інженером (Testimony).

У сім'ї виникло бажання виїхати з СРСР, але батько чоловіка Н. Коепакчі не давав на це дозвіл. Батько, колишній військовослужбовець, у званні підполковника, боявся, що через еміграцію сина його засудять чи вб'ють (Testimony). І це були небезпідставні побоювання. Якщо близький родич виїздив з країни,

то на рідню чекали цькування, навіть звільнення з роботи або пониження в посаді. Батьків викликали на партійні збори різних рівнів, звинувачували в «поганому вихованні» дітей-емігрантів, звільняли з партійної організації зі звинуваченням у «зраді ідеалам партії» (Бохман, 2019, с. 378, 396–400).

Мрію про вільне життя змогли втілити вже представники наступного покоління родини. Серед єврейської національної меншини в Одесі в 1980-х рр., як і в інших містах масового проживання євреїв, розпочався рух за національне та релігійне відродження (סוקניף ויימני). Відновлення релігійних традицій – прагнення, які стали помітними особливо серед дітей та онуків жертв Голокосту в Європі. Нащадки гостро відчували свою потребу декларувати свою ідентичність. (Jewish, 2017, pp. 224, 227) Донька Н. Коепакчі вийшла заміж за єврея, представника такого руху, який як міг дотримувався юдейських релігійних традицій в УРСР. Він дуже переймався, що не зміг в УРСР зробити обряд обрізання своєму синові, оскільки це переслідувалося. Тільки таємно, в антисанітарних умовах, можна було здійснити цей обряд. Також зять Н. Коепакчі завжди мріяв про справжнє єврейське весілля, проведене за давніми національними традиціями. І саме бажання повною мірою дотримуватися давніх єврейських національних та релігійних традицій було причиною переїзду молодої сім'ї до США у 1980-х рр. Вже у вільній країні онуку Н. Коепакчі зробили обрізання, коли йому було чотири з половиною років. Також на десяту річницю шлюбу її доньки було влаштоване справжнє єврейське весілля. Пару вінчав рабин. Н. Коепакчі так прокоментувала релігійне життя в США своєї доньки та зятя, колишніх громадян УРСР: «Вони стали такими справжніми євреями, ходять у синагогу, дотримуються всіх традицій, які дав нам Бог» (Testimony).

Висновки. В історії пересічної єврейської родини Тітієвських з Одещини віддзеркалилася історія євреїв у радянські часи. На всіх етапах життя родини релігійний фактор мав місце. Родина пережила адаптацію до нового ладу в 1920–1930-х рр. Х. Тітієвський зазнавав переслідувань через свого батька-рабина. Однак ні дискримінація, ні закриття синагог, ні смерть

отця-рабина не змінили релігійних переконань Х. Тітєвського. Показовим є те, що Х. Тітєвський, знайшовши місце в радянському суспільстві та працюючи бухгалтером підприємства, таємно молився в 1930-х рр. та залишався вірним своїм переконанням до смерті. Дружина та діти Х. Тітєвського ділили долю жертв Голокосту. Саме приналежність до родини відомого рабина Н. Тітєвського врятувала матір з дівчатами від неминучої смерті під час Шоа. Промовистим є те, як єврейська громада відреагувала на сам факт родинних зв'язків сім'ї з рабином. Якщо б члени громади були войовничими безвірниками, то для них не мало б значення, що в застінках тюрми сидить рідня рабина.

Наступне покоління родини стали представниками руху за єврейське національне та релігійне відродження в 1970–1980-х рр. та включилися в еміграційні процеси. Саме бажання дотримуватися давніх єврейських національних

та релігійних традицій було причиною переїзду молодій сім'ї до США у 1980-х рр.

Мікроісторичний підхід дослідження дозволяє відкинути поверхове судження про євреїв в радянську добу, як таких, що втратили свою ідентичність, розпрощалися з релігійними традиціями. Історія родини підтверджує неоднозначні відносини між євреями та сусідами – представниками інших народів під час Голокосту. З одного боку, бачимо місцеве населення серед охоронців жертв, з іншого – українці допомагають з одягом, їжею, надають притулок, наражаючи себе на смерть. Німецькі солдати виступають у ролі катів, але серед них знайшовся той, хто попередив єврейку про небезпеку.

Подальше звернення до родинних історій сприятиме осмисленню сутності єврейської ідентичності в радянську добу, ролі релігійної традиції в період Голокосту та викликів ХХ ст.

Список використаних джерел:

1. Балта. URL: <https://myshtetl.org/odesskaja/balta.html>
2. Бохман Н. (2019). Семейная книга. Моя хроника времен советской власти. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА. 440 с.
3. Вітринська О.В. (2016). Політика радянської влади щодо юдаїзму в Україні в 1921–1929 роках : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків. 254 с.
4. Гершкович М. (2015). Еврейские мемориалы в Балте. Еврейский обозреватель. Информационно-аналитическое издание Еврейской конфедерации Украины. URL: <https://jew-observer.com/ne-zabudem/evrejskie-memorialy-v-balte/>
5. Гриневич В., Гриневич Л. (2009). Євреї УСРР у міжвоєнний період. *Нариси з історії та культури євреїв України / упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко*. Вид. 3-тє. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. С. 141–161.
6. Делегант Д. (2015). Трансністрія і румунське розв'язання «єврейського питання». *Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення*. За ред. Р. Брандона та В. Лауер. Пер. з англ. Н. Комарової. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА. С. 221–263.
7. Доманівська громада. Вшанували жертв Голокосту. URL: <https://domanivska-gromada.gov.ua/news/1611741721/>
8. Кержнер А. (2009). Релігійне життя. Хасидизм. *Нариси з історії та культури євреїв України / упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко*. Вид. 3-тє. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА. С. 259–274.
9. Ковба Ж., Корогодський Ю. (2009). Євреї України під час Другої світової війни: Голокост та Опір. *Нариси з історії та культури євреїв України / упоряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко*. Вид. 3-тє. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА. С. 182–205.
10. Кодыма. URL: <https://myshtetl.org/odesskaja/kodyma.html>
11. Крічкер О. (2011). Боротьба радянської влади за витіснення релігійної свідомості з традиційного життя єврейських громад у 1920-х рр. (на прикладі містечок Правобережної України). Гілея: *Науковий вісник*. Збірник наукових праць. № 48 (6). С. 127–132.
12. Насильство над цивільним населенням України. Документи спецслужб. 1941–1944 / Ред. кол.: Г. Боряк, О. Будницький, В. Васильєв та ін. Київ : Видавець В. Захаренко, 2018. 752 с.
13. Нахманович В. (2020). Миська історія – це цікаво, але спершу добре було би написати загальну історію України і українську історію Голокосту. *Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій*. № 9 (2). С. 15–23.
14. Суровцев О. (2019). Буковинські євреї у часи Голокосту: проблема збереження історичної пам'яті. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія*. № 1. С. 93–100. DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.93-100>
15. Сушон Л. П. (1998). Трансністрія: євреї в аду. Одеса : РИО АО кінокомпанія «Юг». 432 с.
16. Титиевский Хаим Нисонович. Захоронення. Одеса. URL: <https://mitzvatemet.com/ru/burial180918>

17. Шаргород. Останній шетл. Україна Інкогніта. URL: <https://ukrainaincognita.com/vinnytska-oblast/shargorodskiy-raion/shargorod/shargorod-ostannii-shtetl>
18. Ancel J. (2003). *Transnistria, 1941–1942: The Romanian Mass Murder Campaigns*. Translated by Rachel Garfinkel and Karen Gold. Tel Aviv : Goldstein-Goren Research Center, Tel Aviv University. Vol. 2. 558 p.
19. Cywiński P. (2022). *Auschwitz. Monograph of the Human*. Oświęcim : Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau. 590 p.
20. Holocaust Survivors and Victims Database. Хаим Титиевский. USHMM. URL: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=471449
21. *Jewish families in Europe, 1939 – Present: History, Representation and Memory* / Edited by Joanna Beata Michlic. Waltham : Brandeis University Press, 2017. 272 p.
22. Savchuk T. (2021). Adaptation Practices and Forms of Struggle in Jewish Communities for the Preservation of Religious Worldview in Soviet Ukraine (1920s-1930s). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*. Vol. 41. Iss. 8. PP. 28–40. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss8/3>
23. Testimony 52355 Nata Koepekchi, USH Shoah Foundation VHA.
24. Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau. URL: <https://www.auschwitz.org/en/type-of-publication/publikacje-naukowe/auschwitz-a-monograph-on-the-human,328.html#2>
25. Wontor-Cichy T. *Życie religijne więźniów chrześcijańskich w KL Auschwitz. Głosy Pamięci*. № 14. Oświęcim : Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, 2019. 150 s.
26. יילטס תפוקת רחאל הבושח הרזחה תעפות : תוצעומה תירב תודהיב תוימואלו תד .סוקניפ ימינב. URL: <https://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=16936>

References

1. Ancel, J. (2003). *Transnistria, 1941–1942: The Romanian Mass Murder Campaigns*. Translated by Rachel Garfinkel and Karen Gold, 2. Tel Aviv [in English].
2. Balta [Balta]. URL: <https://myshtetl.org/odesskaja/balta.html> [in Russian].
3. Bokhman, N. (2019). *Semeinaia kniga. Moia khronika vremen sovetskoi vlasti* [Family book. My chronicle of the Soviet era]. Kyiv [in Russian].
4. Boriak, H., Budnytskyi, O., Vasyliov, V. (Red.) (2018). *Nasylystvo nad tsyvilnym naselenniam Ukrainy. Dokumenty spetssluzhb. 1941–1944* [Violence against the civilian population of Ukraine. Documents of special services. 1941–1944]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Cywiński, P. (2022). *Auschwitz. Monograph of the Human*. Oświęcim [in English].
6. Deletant, D. (2015). *Transnistria i rumunske rozv'iazannia «ievreiskoho pytannia»* [Transnistria and the Romanian solution to the «Jewish question»]. *Shoa v Ukraini: istoriia, svichennia, uvichnennia. Za red. R. Brandona ta V. Lauer. Per. z anh. N. Komarovoï*, 221–263. Kyiv [in Ukrainian].
7. Domanivska hromada. *Vshanuvaly zhertv Holokostu*. URL: <https://domanivska-gromada.gov.ua/news/1611741721/> [in Ukrainian].
8. Gershkovich, M. (2015). *Evreiskie memorialy v Balte* [Jewish memorials in Balta]. *Evreiskii obozrevatel'no Informatsionno-analiticheskoe izdanie Evreiskoi konfederatsii Ukrainy*. URL: <https://jew-observer.com/ne-zabudem/evreiskie-memorialy-v-balte/> [in Russian].
9. Holocaust Survivors and Victims Database. Khaim Titievskii [Chaim Titievsky]. USHMM. URL: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=471449 [in English; in Russian].
10. Hrynevych, V., Hrynevych, L. (2009). *Yevrei USRR u mizhvoiennyi period* [Jews of the USSR in the interwar period]. *Narysy z istorii ta kultury yevreiv Ukrainy / uporiad. ta red. L. Finberh, V. Liubchenko*, 141–161. Kyiv [in Ukrainian].
11. Kerzhner, A. (2009). *Relihiine zhyttia. Khasydyzm* [Religious life. Hasidism]. *Narysy z istorii ta kultury yevreiv Ukrainy / uporiad. ta red. L. Finberh, V. Liubchenko*, 259–274. Kyiv [in Ukrainian].
12. Kovba, Zh., Korohodskiy, Yu. (2009). *Yevrei Ukrainy pid chas Druhoi svitovoi viiny: Holokost ta Opir* [Ukrainian Jews during the Second World War: Holocaust and Resistance]. *Narysy z istorii ta kultury yevreiv Ukrainy / uporiad. ta red. L. Finberh, V. Liubchenko*, 182–205. Kyiv [in Ukrainian].
13. Kodyma. URL: <https://myshtetl.org/odesskaja/kodyma.html> [in Russian].
14. Krichker, O. (2011). *Borotba radianskoi vldy za vytisnennia relihiinoi svidomosti z tradytsiinoho zhyttia yevreiskikh hromad u 1920-kh rr. (na prykladi mistechok Pravoberezhnoi Ukrainy)* [The struggle of the Soviet authorities to suppress religious consciousness from the traditional life of Jewish communities in the 1920s (on the example of the towns of the Right Bank of Ukraine)]. *Hileia: Naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats*, 48 (6), 127–132 [in Ukrainian].
15. Michlic, J.B. (Edit) (2017). *Jewish families in Europe, 1939 – Present: History, Representation and Memory*. Waltham [in English].

16. Nakhmanovych, V. (2020). Miska istoriia – tse tsikavo, ale spershu dobre bulo by napysaty zahalnu istoriiu Ukrainy i ukrainsku istoriiu Holokostu [Urban history is interesting, but first it would be good to write a general history of Ukraine and a Ukrainian history of the Holocaust]. *Misto: istoriia, kultura, suspilstvo. E-zhurnal urbanistychnykh studii*, 9 (2), 15–23 [in Ukrainian].
17. Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau [State Museum Auschwitz-Birkenau]. URL: <https://www.auschwitz.org/en/type-of-publication/publikacje-naukowe/auschwitz-a-monograph-on-the-human,328.html#2> [in Polish].
18. Pincus, B. סוקניפ ימינב תד. תוצעומה תירב תודהיב תוימואלו תד. תפוקת רחאל הבושתב הרזחה תעפות: תוצעומה תירב תודהיב תוימואלו תד. *Religion and Nationalism in Soviet Jewry: The Phenomenon of Repentance after the Stalin Era*. URL: <https://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=16936> [in Hebrew].
19. Savchuk, T. (2021). Adaptation Practices and Forms of Struggle in Jewish Communities for the Preservation of Religious Worldview in Soviet Ukraine (1920s-1930s). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 41, 8, 28–40. URL: <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss8/3> [in English].
20. Sharhorod. Ostannii shetl. Ukraina Inkohnita. URL: <https://ukrainaincognita.com/vinnytska-oblast/shargorodskyiraion/shargorod/shargorod-ostannii-shtetl> [in Ukrainian].
21. Surovtsev, O. (2019). Bukovynski yevrei u chasy Holokostu: problema zberezhennia istorychnoi pam'iaty [Bukovyna Jews during the Holocaust: the problem of preserving historical memory]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu imeni Yurii Fedkoviucha: Istoriiia*, 1, 93–100. DOI <https://doi.org/10.31861/hj2019.49.93-100> [in Ukrainian].
22. Sushon, L. (1998). Transnystryia: evrey v adu [Transnistria: Jews in hell]. Odessa [in Russian].
23. Testimony 52355 Nata Koepakchi, USH Shoah Foundation VHA.
24. Titievskii Khaim Nisonovich. Zakhoroneniia. Odessa. URL: <https://mitzvatemet.com/ru/burial180918> [in Russian].
25. Vitrynska, O. (2016). Polityka radianskoi vlady shchodo yudaizmu v Ukraini v 1921–1929 rokakh : dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 [The policy of the Soviet authorities regarding Judaism in Ukraine in 1921–1929]. Kharkiv [in Ukrainian].
26. Wontor-Cichy, T. (2019). Życie religijne więźniów chrześcijańskich w KL Auschwitz [Religious life of Christian prisoners in KL Auschwitz]. *Głosy Pamięci*, 14 [in Polish].